

MÍRIAM CABRÉ

L'«ENTENCIÓ DEL NOM»: RECURSOS ETIMOLÒGICS A L'OBRA DE CERVERÍ DE GIRONA¹

A siaus qui sevent de clergie
contet per ethimologie

ROMAN DE FLORIMONT

Els recursos retòrics de tipus etimològic tenen una presència constant en la literatura medieval. E. R. Curtius va qualificar l'etimologia d'«ornament poètic obligat» (1953, 497), i el trobaríem representat a tot el ventall de gèneres, des de la cançó de gesta al *roman* moral i a les hagiografies,² i recomanat pels tractats de retòrica com a mecanisme d'*amplificatio* amb el nom de paranomasia o *adnominatio*.³ Els poetes llatins del segle XII van aprofitar-ne àmpliament el potencial com a arma satírica, i també va esmunyir-

1. Aquest article reprèn un dels aspectes estudiats a la meua tesi doctoral (*Cerverí de Girona and his Poetic Traditions*, University of Cambridge, 1994), dirigida per Peter Dronke.

2. Vegeu-ne un repertori d'exemples en un context sobretot poètic a CURTIUS 1953, 495-500. Per a l'ús d'etimologies en *romans* morals, vegeu GUIETTE 1959.

3. Vegeu, per exemple, la *Parisiana Poetria* de Joan de Garland (LAWLER 1974, 8-11, 19).

se, encara que en un grau menor, en els poemes de tradició trobadoresca.

No és estrany, doncs, que Cerverí de Girona afegís l'etimologia al seu ampli repertori de recursos poètics. Com és ben sabut, l'obra de Cerverí té un caire marcadament moral, però hi fa servir tots els recursos al seu abast per fer aquesta moralització amena i estimulante, o fàcil d'assimilar, segons el cas. Les figures etimològiques li permeten de dur a terme aquest objectiu i s'adiuen perfectament amb el seu característic enginy verbal, que juntament amb el propòsit moralitzador constitueix un factor cabdal en el seu servei poètic. Cerverí s'autodescriu com a servidor i conseller del seu protector, Pere el Gran.⁴ La seva posició de poeta àulic a la cort reial catalana va convertir Cerverí en hereu de la tradició trobadoresca, però també el devia posar en contacte amb la cultura clerical, com pertocava a un laic cultivat de la segona meitat del segle XIII. En la seva obra, doncs, hi convergeixen materials de procedència diversa que Cerverí recicla, sovint amb resultats notables.

Aquest treball es concentra en dos poemes de Cerverí on l'etimologia juga un paper central: «Del mon volgra que son noms dreitz seguis» i *Lo vers del serv*.⁵ A través d'aquesta anàlisi voldria mostrar com l'ús de l'etimologia vehicula algunes constants poètiques de l'obra de Cerverí i alhora il·lumina determinats aspectes del seu horitzó cultural.

ELS FONAMENTS DE L'ETIMOLOGIA

El material etimològic que basteix aquests dos poemes va més enllà de la simple ornamentació. Sovint, els medievalistes han desestimat l'etimologia com a instrument intel·lectual vàlid i se n'han ocupat amb un to de disculpa per la trivialitat del tema. L'etimologia medieval, però, era molt més que un ornament poètic o una mostra d'erudició pedant. Tant la tradició filosòfica com la cristiana la van

4. Així ho expressa en els versos emblemàtics, de caire etimològic, «eu soy sirvens e serviray breumens / d'un sirventes al bo rey d'Arago»: vv. 9-10 del *Sirventes* «Hom no pot far sirventes mas sirven» (RIQUER 1947, 99-102). En les citacions de l'obra de Cerverí he seguit l'edició de Riquer, però he tingut en compte en tot moment COROMINES 1988. Indico en nota els passatges on he adoptat el text de Coromines perquè permetia una lectura més entenedora.

5. Són els poemes 106 i 91, respectivament, a RIQUER 1947, 299-302 i 257-262.

validar com a instrument epistemològic i vehicle de veritat moral. El fonament teòric que justifica aquesta consideració és precisament el material que vertebrava «Del mon volgra que son noms dreitz seguis». Convé, doncs, repassar aquest rerafons teòric abans d'entrar en la lectura del poema.

L'etimologia constituïa un element reconegut de les glosses filosòfiques medievals, la base fonamental de la teoria lògico-gramatical, dels clàssics als *modistae*, i un argument jurídic amb validesa legal.⁶ Per al propòsit que ens ocupa ara, però, basta recordar que la transmissió de la teoria i la pràctica etimològiques de l'antiguitat a l'edat mitjana es va efectuar principalment gràcies a les *Etymologiae* de sant Isidor. La importància d'aquesta summa com a vehicle de divulgació es pot resumir en paraules de Curtius com «el corpus canònic del saber durant vuit segles» (1953, 496-497). Pel que fa a la teoria del llenguatge que ara ens interessa, en el tractat enciclopèdic isidorià hi conflueixen les nocions lingüístiques estoiques i patrístiques.

Els estoics postulaven una teoria anomalística sobre l'origen del llenguatge, és a dir el consideraven estructurat *ad naturam*. Segons els gramàtics estoics, en un estadi inicial hi havia hagut una correlació entre les coses del món i els seus noms, que s'havia perdut a causa de les innovacions i corrupcions que l'ús lingüístic humà hi va introduir. Un cop perduda la regularitat original, els *etyma* van esdevenir l'única guia per entendre el món a través del llenguatge. Com que els noms contenien l'essència de les realitats designades, l'etimologia permetia d'entendre el món mitjançant la recuperació d'aquesta essència original. Plató va compilar els postulats gramaticals estoics al *Cratylus* (435d), juntament amb les teories rivals. Els gramàtics alexandrins, per exemple, defensaven que el llenguatge s'havia generat per convenció, *ad placitum*.⁷

6. Per a l'ús de l'etimologia com a instrument de les glosses filosòfiques, vegeu JEALNEAU 1973, 131-132. Curtius (1953, 498) reproduïx la definició de Bernat Silvestre en el comentari a l'*Eneida*: «Etimologia divina aperit et practica humana regit». La validesa legal de l'etimologia la trobem documentada a la glossa del *Liber Augustalis*, on el jurista Marino da Caramanico afirma que les coses han de prendre el nom que les significa «nam nomina sunt consequentia rerum» i que el poder denotatiu dels *nomina appellativa* es demostra etimològicament (BELARDI 1985, 261-274). Aquesta formulació jurídica és a l'origen, almenys parcialment, de la famosa afirmació de Dante «nomina sunt consequentia rerum».

7. Vegeu WAGNER 1983, 68-75, per a un panorama de les teories lingüístiques dels estoics, i AMSLER 1989 per a un estudi detallat del paper de l'etimologia a la gramàtica clàssica i medieval.

La teoria i pràctica etimològiques isidorianes beuen clarament de les nocions lingüístiques estoïques. La metodologia de la seva compilació enciclopèdica descansa en la convicció que el món esdevé racional i entenedor quan la seva essència original ha estat revelada mitjançant l'etimologia. Significativament, l'exposició sistemàtica de la teoria etimològica apareix en el capítol sobre *grammatica*:

Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur.

I, 29, 1: LINDSAY 1911

Segons aquesta definició, l'origen de les paraules —l'etimologia— revela la seva *vis* —el seu poder— i ens permet d'entendre la paraula. Aquest poder revelador de l'etimologia s'aplica també a la realitat designada, com demostra el següent passatge, que referma la identitat de *nomen* i *res* i afirma, per tant, que el coneixement de l'origen etimològic del nom possibilita la comprensió de la *res* designada:

Cuius cognitio saepe usum necessarium habet in interpretatione sua. Nam dum videris unde ortum est nomen, citius vim eius intelligis. Omnis enim rei inspectio etymologia cognita planior est.

I, 29, 2: LINDSAY 1911

El títol mateix del tractat demostra la funció cabdal que sant Isidor atribueix a l'etimologia en el seu intent de recollir i racionalitzar tot el saber humà. L'ús modèlic de l'etimologia en la compilació isidoriana va dotar el món medieval amb un instrument per adquirir i estructurar el saber. L'etimologia n'ergeix com un element imprescindible per tal de conservar el conjunt del saber humà:

Nomen dictum quasi notamen, quod nobis vocabulo suo res notas efficiat. Nisi enim nomen scieris, cognitio rerum perit.

I, 7.1: LINDSAY 1911

La teoria gramatical estoica es complementa en la summa de sant Isidor amb el pensament patristic sobre el llenguatge, que confirma la validesa de l'etimologia com a instrument per interpretar el món.

Klinck (1970) també repassa les tècniques etimològiques gramaticals com a rerefons del seu estudi sobre l'adopció d'etimologies paganes a la tradició cristiana.

La tradició cristiana proporciona la sanció bíblica a l'ús de l'etimologia i hi afegeix un contingut moral, la converteix en un vehicle de veritat. Segons el llibre del Gènesi (1:3), Déu va crear mitjançant la paraula, i després Adam va recrear la creació divina en donar-li nom. De les glosses d'aquest passatge en podem deduir que el mètode d'Adam per adjudicar un nom als éssers creats era *ad naturam* i no *ad placitum*. Com recull Pere Comestor a la *Historia scholastica*, durant el procés Adam va adonar-se a través dels noms que cap ésser creat no era com ell:

Adduxit autem pro duobus et imponeret homo eis nomina in quo scirent eum sibi praesse, et sciret Adam nullum ex eis simile sibi.

PL, 198, 1069-1070

Les exegesis bíbliques assenyalen l'inici del divorci gradual entre el llenguatge i la realitat designada en el moment del pecat original, i consideren que el procés es va accelerar després de Babel. En l'establiment de la teoria lingüística cristiana els comentaris de sant Agustí contribueixen decisivament a l'atribució d'un paper fonamental al llenguatge en la teoria de la redempció, especialment a *De Genesi contra Manichaeos* (FLYER 1988). Sant Agustí considera explícitament que el llenguatge humà era més proper al diví abans de l'expulsió del paradís i que, després d'aquest punt d'inflexió, va començar a corrompre's irreversiblement. Podríem dir que després de l'expulsió del paradís el llenguatge humà va sofrir un canvi de *ad naturam* a *ad placitum*, que reflectia la inestabilitat d'un món corrupte.

En resum, tant la teoria estoica com la patrística, que formaven conjuntament la base del pensament etimològic de sant Isidor, consideren que havia existit una correlació originària entre el nom i la realitat designada. Aquesta identitat va perdre's a través dels canvis graduals introduïts per l'home, però es pot recuperar gràcies al poder de l'etimologia de descobrir el sentit inicial del nom, i, per tant, revelar l'essència original del nom i la cosa. La tradició cristiana afegeix una valoració moral a aquest procés de separació entre el llenguatge i la realitat. Per als exegetes bíblics, la corrupció lingüística és equivalent a una corrupció moral, ja que va originar-se en el pecat original. En conseqüència, l'essència revelada per l'etimologia no tan sols ens ajuda a entendre el món sinó que també

indica la direcció que hauria de seguir. Caldria que les coses seguissin l'essència original i incorrupta que s'amaga en el seu nom.

EL NOM DEL MÓN

Aquesta és la teoria que ens dona la clau adequada per penetrar en el contingut de «Del mon volgra que son noms dreitz seguis». Cerverí ha triat l'etimologia com a recurs central per desenvolupar un lloc ben divulgat dins de la literatura satírica medieval *de contemptu mundi*: el *topos* del *mundus immundus*. Com veurem, l'originalitat del poema rau en l'ús poètic del material teòric i l'habilitat per crear la textura del discurs. La combinació d'etimologia i sàtira moral, però, té antecedents ben coneguts entre els poetes satírics llatins medievals, per exemple, als *Carmina burana*. És precisament el fonament teòric de l'etimologia el que la converteix en un instrument tan atractiu per a la sàtira dels estats del món. A través d'imatges lingüístiques es fa palès que el comportament immoral és *contra naturam*, i aquesta correlació entre corrupció humana i lingüística evidencia que el joc de paraules etimològic té un significat moral.⁸ Per il·lustrar-ho només amb un cas dels molts que Walter de Châtillon presenta, vegem la censura satírica de la corrupció eclesiàstica a «Tanto viro locuturi» (STRECKER 1929, 5). Segons Châtillon, el comportament immoral dels *pastores* s'explica gràcies a un canvi en l'etimologia del nom:

cum non pascant, sed pascantur,
non a «pasco» derivantur,
sed a «pascor, pasceris»

L'ús de l'etimologia entre els poetes satírics llatins del segle XII segueix aquest patró: la denúncia de comportaments que no s'ajusten a les indicacions morals que els dona el seu nom es manifesta en enumeracions o en comentaris aïllats d'un enginy incisiu. Totes dues manifestacions apareixen a l'obra de Cerverí,

8. «Manus ferens munera» (CB 1, I, 1-2), per exemple, empra la terminologia dels casos gramaticals, i «Ecce torpet probitas» (CB 3, I, 3-4) o «Est modus in verbis» (CB 20, I, 39-40) juguen amb la conjugació de *do*. Per a una anàlisi de les imatges lingüístiques i jocs de paraules gramaticals dels poetes goliards, vegeu MANN 1980.

com veurem a «Del mon volgra que son noms dreitz seguis». El que ja és més insòlit, però, és que en aquest cas el joc etimològic amb la paraula *mon* no és simplement anecdòtic, sinó que es converteix en l'element vertebrador del poema. Les diverses accepcions del terme, existents tant en llatí com en occità, són una part essencial del *topos* del *mundus immundus*. Tenen, per tant, una presència constant en la literatura moral, ja des de sant Agustí, que afirma en un dels seus sermons «si despiciatis mundum, habebitis cor mundum» (PL, 38, 1077).⁹

A «Del mon volgra que son noms dreitz seguis», els sentits de *mon*, sempre ocupant la posició de mot-rima en l'últim vers de cada estrofa, generen un joc de paraules recurrent. Juntament amb l'acumulació d'enumeracions i antítesis, aquest *leit motiv* guia el discurs i en destaca els passatges rellevants. D'aquesta manera l'etimologia esdevé el centre temàtic i estructural del poema. La primera estrofa n'estableix el to i el joc etimològic primordial:

Del mon volgra que son noms dreitz seguis
aissi co vey mans mals e bes sequir,
quar vida fai viure e mortz morir,
e dolors dol e dossors adossis;
e si lo mons fos mons seguira-l nom,
e foran mons totz selhs que son el mon.
vv. 1-6

Si el món seguís el seu nom, i per tant el comportament natural, tant el món com les criatures que l'habiten serien purs. En canvi, l'incompliment del deure etimològic del món arrossega totes les criatures a la impuresa. L'equació entre etimologia i comportament natural es reforça a la segona cobla, on totes les flors i fruits que s'anomenen han estat produïts per la planta apropiada. Com afirmen els dos darrers versos de la primera estrofa, si el món i els éssers humans haguessin romàs tal com eren en un principi encara serien purs. Se'n desprèn que la puresa original s'ha perdut per una corrupció moral, que es reflecteix lingüísticament.

La tercera estrofa ofereix encara més exemples que la tendència natural és fer justícia al nom. Entre aquests casos, veiem que la

9. Per triar només un altre exemple, l'oposició *mundus / immundus* apareix també a «Tanto viro locuturi»: «Quis desertum nisi mundus? / mundus quidem, set inmundus, / quia munda respuit» (STRECKER 1929, 4).

traïdoria traeix (un motiu reprès a l'última cobla), que *sens* produeix *senatz* i *follor* fa *enfollir*. L'òbvia connotació moral de la immundícia del món es referma amb l'equivalència implícita, molt corrent a la literatura moral cristiana, entre *sen* i *follor* i salvació i damnació, i encara més quan Cerverí atribueix la causa de la corrupció del món a una fruita (vv. 17-18). Així, doncs, la impuresa del món, la desobediència etimològica i la corrupció moral generalitzada que se'n segueix tenen un origen comú en el pecat original.

Aquesta afirmació es desplega a la quarta estrofa, en el context de la inversió que caracteritza el comportament actual del món. És un passatge tan ple de figures verbals que pràcticament cada paraula és un derivat o un antònim d'una altra:

Si cum forssa tolh forssa, e vis vis,
e sirven vol contra'l nom desservir,
e dat tollon, per contrazi, puesc dir
que dona'ns tolc, donan dan, paradís
e'l mons qu'era mons pres bas tan lag tom
que ses mondar no pot montar amon.

vv. 19-24

Forsa, *vis*, *sirven* i *dat* actuen *contra naturam* en desobeir el seu nom, tal com va fer Eva al paradís.¹⁰ Si hagués obeït el seu nom, com a dona, hauria hagut de donar, però en canvi va prendre el paradís i només va donar dany. Per culpa seva el món va caure tan avall que no pot remuntar-se sense purificació prèvia. Hem vist des del començament que el destí del món determinarà el de les criatures, és a dir la seva salvació. Per això la cinquena estrofa posa

10. Al v. 19, Cerverí juga amb dos sentits de *forsa* i *vis*. Considero que la clau per interpretar-los no rau en dues accepcions dels mots completament diferents, sinó en seguir el patró que ofereix el *sirven* que *desservi*. És a dir, un sentit ha de complir l'exigència moral imposada pel nom i el segon sentit ha d'anul·lar el primer. Suggeriria, doncs, una lectura del tipus: «la força es converteix en violència» o «el poder empra la seva força malament». En el segon cas, podríem entendre «allò que hom veu li anul·la la capacitat de veure», o potser «la cara (per exemple de la dama) li anul·la la capacitat de veure». Vegeu els sentits de *forsa* a PSW, III, 561-564, i GRIERA 1921, 76 («força: per forçar, per qui [ha] força»). Per al sentit de *vis*, vegeu PSW, VIII, 798, i DCVB, X, 836 (sobretot la citació de la traducció de la *Divina comèdia* d'Andreu Febrer: «Del primer jorn qui eu vis lo seu bell vis»). Al v. 21 em sembla encertada la interpretació de Coromines (1988, II, 261). «Dat tollon» es una frase homofònica que alhora significa «els daus ens prenen» i «hom ens pren allò que ens havia estat donat». Com en els casos anteriors, doncs, els daus haurien de donar si seguissin el sentit del seu nom. *Per contrazi* és un terme tècnic del vocabulari etimològic: *per antiphrasim* (KLINCK 1970, 54-57).

en guàrdia contra un món que a més d'impur és traïdor, i reforça l'avís amb un *exemplum* de follia portada a l'extrem. És el cas d'un viatger per un país desconegut que es fa guiar per un cec assassí:

Meyns d'orp es selh que per estranh pays
se fai menar ad orb que'l vuelha aucir.

vv. 25-26

Aquell qui confia en un traïdor i es converteix en la riota dels seus amics, tal com descriu el poema a continuació, entra en la mateixa categoria de follia. Sobre la base d'aquests casos de follia indiscutible, Cerverí constata un altre fet evident: el món, que és un cec traïdor, convertirà en plom l'or dels que hi confiïn. Aquesta imatge evoca un altre arquetip medieval de foll perillós: l'alquimista. Si confiem el nostre or a un alquimista cec i traïdor serem tan folls com aquell que va refiar-se d'un guia cec i assassí. La conclusió de l'estrofa confirma el que ja s'havia anunciat des de la primera: si badem, aquest món cec traïdor farà una pila amb tots nosaltres a l'infern.¹¹

«Del mon volgra que son noms dreitz seguis» és, doncs, una denúncia de la corrupció del món i un avís per a aquells que es vulguin salvar. La corrupció que lamenta es descriu amb les imatges de ceguesa, follia i traïció, tan corrents en textos homilètics. Aquest contingut moral admonitori, però, es reformula en termes d'una desobediència etimològica generada pel pecat original. Com a conseqüència, el món ha esdevingut impur i només podrà redimir-se si renta la seva immundícia. Convé recordar en aquest sentit que el bateig pot considerar-se una neteja redemptora, que allibera l'home del pecat original, i que és precisament durant la cerimònia baptismal que el neòfit rep el seu nom. En el teixit del poema, el discurs moral es combina amb la teoria que justifica l'argument etimològic i amb les imatges corresponents als passatges bíblics que la sancionen. Cerverí ha aconseguit combinar una sèrie d'elements doctrinals, gramaticals i verbals amb una densitat de sentit i de llenguatge equiparable als textos exegètics cristians.

11. Aquest passatge també evoca indirectament la figura bíblica del cec que guia al cec (Mt 15:14), habitual en el context de descripcions de la inversió del comportament del món, per exemple a «Florebat olim studium» (CB 6, I, 7-8) i «In huius patria mundi» (CB 39, I, 62-63).

La base etimològica teòrica del poema de Cerverí i les connotacions morals que comporta no difereixen gaire dels textos poètics llatins que recorren a imatges etimològiques com a arma satírica. La diversitat en el to, però, apunta a unes fonts de transmissió diferents. Els jocs etimològics dels poetes dels *Carmina burana*, per exemple, tenen un caràcter marcadament escolar, diguem-ne gramatical, com exemplifica aquest fragment:

Est modus in verbis, duo sunt contraria verba:

«do das» et «teneo» contendunt lite superba.

Per «do das» largi conantur semper amari,

set «teneo tenui» miseri potiuntur avari.

CB 20, I, 39-40

Jocs d'aquest estil s'entenen recordant que l'etimologia era un instrument de primer ordre de les glosses escolars medievals, una part essencial i una font d'autoritat en el marc dels estudis gramaticals. S'havia incorporat al manual de Donat a través de glosses posteriors i constituïa la base dels dos procediments fonamentals d'anàlisi gramatical de Priscia, *derivatio* i *compositio* (AMSLER 1989). Com a instrument bàsic de l'ensenyament gramatical, l'etimologia es va convertir en una eina imprescindible per al mètode de glossar en qualsevol de les arts liberals. La trobem en tot tipus de tractats, comentaris i *accessus*, seguint les indicacions metodològiques dels mestres de gramàtica i el model isidorià d'aplicar l'etimologia a qualsevol camp del saber.

No podem desestimar la base escolar en el cas de Cerverí, però ens acostarem més al context de la seva poesia si tenim present que, gràcies a la pràctica gramatical i a la sanció bíblica, l'etimologia també va esdevenir un recurs constant en l'exegesi sagrada i l'homilètica. És significatiu que el joc verbal amb les accepcions de *mundus*, tan freqüent en textos poètics i doctrinals, aparegui en llistes de *distinctiones*, com ara la d'Alain de Lille: «*mundus*, purus et sic est adjectivum. *mundus* substantivum dicitur» (PL 210, 866). La presència en llistes de *distinctiones*, una de les compilacions destinades a facilitar la tasca dels predicadors i glossadors, és un exemple clar de la utilitat de l'etimologia per a l'homilètica. Les *artes praedicandi* també la recomanen com a recurs estilístic i, més interessant encara, com a mètode d'estructuració. Un sermó de sant

Bernardí de Siena amb el *thema* «Nolite diligere mundum, neque ea quae in mundo sunt» combina aquest consell amb l'ús de les *distinctiones* de *mundus*, i comença: «Tripliciter quippe solet mundus denominari» (SÉPINSKI 1959, 492). Sant Bernardí explica cada sentit de *mundus* i el confirma amb l'autoritat de sant Isidor, sant Agustí i els *periti grammatici*.

L'etimologia era un mètode habitual per a la *divisio* del *thema*, i per a *distinctiones* posteriors (GILSON 1932, 127-148 i CAPLAN 1970, 79-104). En una col·lecció de sermons parisencs del segle XIII veiem l'aplicació d'aquests ensenyaments (DAVY 1931). La pràctica homilètica formava part del curs de teologia i la compilació parisenca, produïda en un context universitari, exhibeix un ús freqüentíssim de recursos etimològics. Les divisions etimològiques del *thema* no eren exclusives dels sermons universitaris, com hem vist en el cas de sant Bernardí. Les divisions *intra*, dirigides sovint a un públic clerical, podien fer-se mitjançant etimologies gramaticals, i les *extra*, més apropiades per a un públic popular, podien efectuar-se *per distinctionem* (CHARLAND 1936, 161).

Tots els sermons de la col·lecció universitària parisenca estan farcits d'etimologies, i alguns trien un recurs etimològic com a estratègia estructural. Un d'aquests, el sermó amb el *thema* «Cum Moyses Aaron spoliasset vestibus suis induit eis Eleazarum, filium ejus», comença:

In istis paucis verbis quasi sub velamine et figura, ostendit Dominus quare synodi sint institutae, et quid in eis facere debeant episcopi et archidiaconi, qui per Moysen designantur. DAVY 1931, 207

Moisès és identificat amb els *praelati* i l'exposició dels quatre deures d'aquests s'estructura etimològicament gràcies als sentits del nom Moisès. Per exemple, com que Moisès vol dir *aquarius* cal que els prelats *loca doctrinae compluant et conspergant*.

M'he entretingut en aquest sermó per mostrar amb més detall com un model homilètic podia inspirar l'estructuració d'una peça sencera mitjançant l'etimologia —ja hem vist que «Del mon volgra que son noms dreitz seguis» aplica aquest principi. A més, en el sermó que acabem de veure el motiu estructural és l'etimologia d'un nom propi. Aquesta tècnica particular és essencial en el segon poema de Cerverí que aquí es comenta.

L'ESSÈNCIA ETIMOLÒGICA DE CERVERÍ

«Del mon volgra que son noms dreitz seguis» il·lustra l'habilitat del trobador en reformular llocs comuns poètics mitjançant la combinació amb materials extrapoètics. En la mateixa línia, *Lo vers del serv* incorpora elements homilètics i de glossa sagrada per crear una altra peça admonitòria. La presència de l'etimologia en aquest cas es redueix a les cobles finals, però el recurs és particularment intens i rellevant pel seu caràcter de conclusió que trava el poema de dalt a baix. El rerafons teòric que fonamenta els recursos etimològics a «Del mon volgra que son noms dreitz seguis» ajuda a apreciar l'economia i l'enginy poètics de Cerverí en l'ús excepcional de l'etimologia a *Lo vers del serv*. Abans de comentar-ne la culminació etimològica, convé resseguir els fils del discurs que hi condueixen.

El propòsit de *Lo vers del serv*, anunciat a la segona estrofa, insisteix en algunes nocions poètiques generals a l'obra cerveriniana i lligades a l'obligació de transmetre un contingut poètic veritable i edificant. Conseqüentment, l'estil s'ha d'adaptar a la capacitat específica del públic a qui s'adreça el poeta, per tal d'assegurar la recepció del missatge:

Motz deu hom dir que sion ver e pla,
e covinen entre gen enseynada;
e mos chans er tan pla que s'entendra
ses mot vila e ses rima trencada,
que·ls plas deu hom planamen xastiar
ez als sobtils suptilmen enseynar,
e sen mostrar e saber qui ges n'a.

vv. 8-14¹²

La intenció poètica de Cerverí també s'adiu amb el gènere triat: tal com insistirà en la conclusió de la peça, un *vers* es defineix pel contingut veritable. La *Doctrina de compoundre dictatz* confirma aquest tret definitori del *vers* i en justifica l'estímul òbviament

12. *Lo vers de la lengua* (Riquer 1947, 164-167) corrobora la lliçó «trencada» que Coromines proposa (1988, I, 123). Cerverí també hi afirma que la *rima trencada* no s'adiu amb l'estil *pla*: segons ell, al rei li agraden «plas ditz bos / mays de rima trencada» (vv. 53-54).

etimològic.¹³ Tant és així que dedica tota una secció a explicar l'origen etimològic dels noms de gèneres poètics «per tal que sies pus entendes en ton trobar». L'etimologia, doncs, queda sancionada com a vehicle de veritat i saber en un context trobadoresc.

Per posar en pràctica el propòsit del seu *vers*, Cerverí presenta a la primera estrofa la *natura* exemplar del cervol i procedeix a glossar-ne el significat moral. Sobre aquests materials hi imposa una estructura de sermó temàtic: la *natura* és el *thema*, la reflexió meta-poètica és el *prothema* i la glossa subsegüent del *thema* és el cos del sermó.¹⁴ La *natura* del cervol que proposa com a *thema* és un motiu medieval molt divulgat, recollit, com és natural, en bestiaris i tractats enciclopèdics, com ara les *Etymologiae*, el *De universo* de Ràban Maure, el *De bestiis et aliis rebus*, o el *De naturis animalium* de Conrad de Mure.¹⁵ Els elements bàsics d'aquest motiu presenten un grau de variació mínim en les diverses versions, la de Cerverí inclosa:

Totz homs deu far aquo que l veyll sers fa,
que la serpen manja enverinada
e beu d'ayga d'una fon, e puys va
tan ça e la tro l'ayga s'es mesclada
ab lo veri, qui'l fay renovar
e las unglas e'ls corns e'l pel mudar,
e leu tornar jove, corren e sa.

vv. 1-7

No obstant això, la glossa subsegüent fa prou evident que no és als bestiaris on hem de buscar la clau de l'*exemplum* de *Lo vers del serv*. La història del cervol es recull sovint en comentaris bíblics i, ja des de sant Agustí (*PL* 36, 464-476), és un element pràcticament obligatori en els comentaris al salm 41 «Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum». El mètode exhaustiu de l'exegesi sagrada

13. Vegeu MARSHALL 1972, 95: «Si vols far vers deus parlar de veritat, de exemples e de proverbis o de lauzor, no pas en semblant d'amor». Per a alguns exemples trobadorescos de jocs verbals amb l'etimologia de *vers*, vegeu MARSHALL 1972, 137.

14. Les reflexions metaretòriques o sobre la figura del predicador, que Cerverí introduirà al final del poema, eren un tema acceptat per al *prothema* d'un sermó (DAVY 1931, 40). Vegeu, per exemple, un sermó anònim entre els que recull DAVY (332-338).

15. Riquer (1947, 257) ja va apuntar la presència del motiu a *De bestiis et aliis rebus*. Vegeu una llista més exhaustiva d'obres que recullen el motiu del cervol a ORBÁN 1989, notes als vv. 831-898.

va afavorir, a més, la presència d'aquest motiu en un nombre considerable de comentaris bíblics sense relació directa amb el salm 41, pràcticament cada vegada que el text bíblic glossat anomenava un *cervus*.

Hi ha, doncs, un repertori abundant de fonts que poden contribuir a explicar el text que ara ens ocupa i, efectivament, Cerverí aprofita elements de les glosses del salm que ja no tenen una connexió immediata amb la natura del cérvol ni amb els versicles inicials. La interpretació moral dels principals elements presents a la *natura* és coherent en general i s'associa a la redempció mitjançant una renovació. Algunes variacions de detall, però, ens ofereixen vincles suplementaris amb la glossa de Cerverí:

Sotz cel non es negus homs ne sera
qu'en pauc joven no dones gran soldada
al derrer jorn can sos tortz retrayra
qui l tornava atras una jornada;
e no volon de la serp en manjar;
si manjon, mas no la podon gitar,
car no-s pot far, ses l'aiga:ns y rema.

vv. 15-21¹⁶

Aquesta estrofa, com la primera, no s'aparta gaire del patró general de les exegesis morals de la *natura* en qüestió: el cérvol representa els pecadors que, després d'haver begut el verí, han de córrer a beure l'aigua de la salvació, a la font de Crist o les Escripures. Coincidint amb el *De bestiis et aliis rebus* (PL 177, 64-65), Cerverí indica que els pecadors, com el cérvol, necessiten beure aigua per poder vomitar el verí. Aquesta aigua redemptora és el centre temàtic de l'estrofa següent:

Dotz es que Deus de paradís nos tra
d'ayga plazen benezit'e seynada;
e puys si eys lavet en flom Jorda,
huy, no dema, pus serp avem menjada,
cerquem la fon per beur'e per lavar,
ans que'l veris nos puxa apoderar,
c'ab mal obrar peccat vida:ns sostra.

vv. 22-28

16. La lectura de Coromines (1988, I, 121-124) del v. 21 fa el sentit de l'estrofa més clar.

L'aigua redemptora l'ha enviada Déu des del paradís, com reflecteix un motiu iconogràfic molt comú, on l'aigua dels quatre rius edènics va a parar a la terra passant pel tron de Déu. La influència dels comentaris al salm 41, que des de sant Agustí connecten el desig del cérvol amb el desig de redempció del neòfit, és visible en força manifestacions d'aquest motiu iconogràfic. És significatiu en aquest sentit que els gravats de les piles baptismals representin sovint els rius, el turó i l'arbre de la vida al paradís, juntament amb el cérvol i la serp (BATH 1992, 213). En *Lo vers del serv* la connexió amb el baptisme es reforça amb l'esment del riu Jordà, present a les glosses del versicle 7 del salm 41. Alguns comentaris del salm fins i tot ofereixen un paral·lel textual amb aquesta estrofa en fer referència a la font com a «causa bibendi et lavandi».¹⁷

Després de descobrir el sentit de la *natura* del cérvol i de recordar la misericòrdia divina, Cerverí remarca, introduint la primera persona plural, la necessitat urgent de cercar la redempció. Ràban Maure ja havia incidit al *De universo* en aquest punt aprofitant el paral·lel entre el desig de beure del cérvol i la seva característica velocitat:

Hujus decora comparatio nostrum desiderium ardentem instigat, ut quando venena antiqui serpentis haurimus, et in intimis faucibus aestuamus, ad fonte divinae misericordiae illico festinemus'.

PL, 111, 204

Seguint encara els elements de la glossa del salm, la cinquena estrofa introdueix un pou terrible i pregon, on aniran a parar aquells que no s'acullin a la misericòrdia divina i no s'afanyin a cercar l'aigua redemptora:¹⁸

17. Vegeu, per exemple, la glossa de Pere Llombard al versicle 2: PL 191, 416.

18. Com Riquer (1947, 262) va fer notar, aquest pou recorda el *puteum abyssus* de l'Apocalipsi. El comentari de sant Agustí al versicle 8 del salm 41, un dels sentits d'*abyssus* l'identifica amb el judici diví: «Denique quodam loco dicto est, *judicia tua abyssus multa* (Psal. XXXV, 7) ... Ego qui contremisco, cum ad me perturbata est anima mea, a judiciis tuis timui vehementer: *judicia enim tua abyssus multa*» (PL 36, 473-474).

Potz ampl'e fer, neyr e preyon veyra
 de foc arden ab aygu'envinagrada
 cel c'a la fon de l'ayga no pendra,
 en que n'ira ab cobla ses tornada;
 doncs tuit vuyllam lo veyll ser resemblar,
 qui pel veyl vol e'l mal c'a tot laixar,
 qu'esters jutyar Jhezus be no'ns volra.
 vv. 29-35

L'aigua envinagrada és l'antítesi de la font redemptora. Mentre encara hi som a temps, Cerverí ens apressa a seguir l'exemple del vell cérvol si volem un judici diví favorable. De manera gràfica descriu el destí alternatiu i irreversible, com expressa el joc de paraules una «cobla ses tornada». Qui desitgi evitar la damnació eterna, haurà de buscar la redempció mitjancant tres vies, és a dir la crucifixió de Crist, el pa eucarístic o l'aigua baptismal:

Crotz ayg'e pas ab fe nos condura
 a salvamen, si be'ns guardam d'errada,
 que dignamen recebam l'aig'e'l pa;
 e'ns deffendra de la mal'albergada
 que pres Adam pel mandamenz trencar,
 car ses ayço negus hom si salvar
 ne gasaynar paradís no pora.
 vv. 36-42

Amb aquests tres mitjans de salvació s'evitarà de seguir Adam a l'allotjament terrible que va prendre com a conseqüència del pecat original. La connexió entre cadascun d'aquests mitjans de redempció i la *natura* del cérvol ja s'havia establert anteriorment, en graus diferents, a la tradició cristiana. El *De universo*, abans de la secció sobre el cérvol, ofereix diversos sentits morals dels animals amb banyes, entre ells «cornua trophaeum crucis Christi» (PL 111, 200).¹⁹ La interpretació a *De bestiis et aliis rebus* estableix un lligam explícit entre els penitents representats pel cérvol i el sagrament eucarístic: van a la font «per poenitentiam a corpore et sanguine Christi» (PL 177, 64). El vincle més estret, però, és amb el baptisme. Des dels comentaris de sant Agustí, el cérvol prefigura els catecúmens, i aquesta connexió es reflecteix litúrgicament: el salm 41 es cantava

19. Altres identifications del cérvol amb Crist crucificat depenen d'una variació del salm 21, i també d'episodis hagiogràfics, com ara la conversió de sant Eustaqui (BATH 1992, 207-319).

a l'ofici de difunts, però també a les vigílies del diumenge de Pàsqua i de Pentecosta, en les quals era costum de batejar.

La setena estrofa conclou la glossa d'*El vers del serv* amb una amplificació de la imatge de l'hostal d'Adam, on s'hauran d'allotjar tots els que no segueixin l'exemple del cérvol:

Glutz de mal dir e de far, que dira
al jutyamen can la cortz er mandada,
on Deus dara'l pus ric do c'om aura?
Be estara ab cara vergoynada
e dexendra en infern albergar.
D'aquel ostal nos laix totz Deus guardar,
e lay entrar on sos amics metra.
vv. 43-49²⁰

El contrast entre l'avidesa de pecat i béns terrenals del cobdiciós i el do diví de la salvació conclou la interpretació *moraliter* de la *natura* del cérvol. Cerverí acaba l'estrofa amb una pregària per a la seva salvació i la del públic que l'escolta, a l'estil d'un predicador. El to de sermó popular s'accentua en aquesta estrofa amb el diàleg retòric amb el públic i la reducció del judici diví i la damnació a termes familiars: el pecador impenitent com un convicte avergonyit, enviat a l'hostal de l'infern. S'ha de recordar, en aquest sentit, que el motiu del cérvol recorre la tradició homilètica, ja des d'un sermó de sant Agustí adreçat als neòfits (*PL* 40, 1203-1206) a sant Bonaventura (per exemple a FLEMING 1901, 344) o a la col·lecció de sermons universitaris parisencs esmentada més amunt (DAVY 1931, 327-332), i fins a les prèdiques de sant Bernardí (SÉPINSKI 1963, 6, entre d'altres).

Fins aquí, Cerverí ha creat un poema admonitori sobre la necessitat de redempció, amb una estructura homilètica i integrant-hi una sèrie de materials a l'abast de l'entorn del salm 41: la *natura* del cérvol, les glosses i altres tractats on es recull aquest motiu, i les referències litúrgiques i iconogràfiques baptismals. Per culminar-lo, Cerverí presenta a les cobles VIII-IX el recurs que ens retorna al tema inicial d'aquest treball. La tècnica etimològica s'aplica en aquest cas al mateix nom de Cerverí, per divisió, de manera que

20. Segueixo la lectura «cortz» de Coromines al v. 44, ja que fa sentit en el context del judici final, i en canvi no sé oferir cap explicació per a la lectura «mandar la crotz».

en resulta una destil·lació dels ensenyaments morals del cérvol i la incorporació de la pròpia funció com a poeta.

Al fonament teòric de les etimologies presents a «Del mon volgra que son noms dreitz seguis», ara hem d'afegir-hi les característiques distintives de les dels noms propis: el procediment gramatical és diferent i la justificació bíblica és explícita.²¹ Per a sant Agustí, el punt d'inflexió en el procés de distanciament dels llenguatges humà i diví a partir de l'expulsió del paradís està marcat pel canvi de nom de la companya d'Adam: d'*isha*, en llatí *virago* (interpretat sovint com a *vir ago*), es converteix en Eva. Altres passatges bíblics també revelen que no tan sols els noms propis contenen l'essència de la persona, sinó que hi ha una correlació entre canvi de nom i canvi de vida. Casos emblemàtics són el de Jacob, que esdevingué Israel en un moment decisiu de la seva trajectòria vital (Gen 32:28), i el de Simó (Mt 16:18), que va rebre el nom de Pere per un motiu explícitament etimològic.²²

Aquests referents bíblics afavoreixen la presència constant d'etimologies de noms propis a la literatura cristiana, i els sermons, és clar, no en són una excepció. Un cas molt interessant en referència a *Lo vers del serv* és un sermó *in festo beati Georgii* de la col·lecció universitària parisenca (DAVY 1931, 238-242). L'estructura del sermó es basa en atributs de sant Jordi que es dedueixen del *thema* (ja contenint el nom propi: «in verbo tria notantur, quae habuit beatus Georgiis»), de les interpretacions etimològiques del nom i de la vida del sant, en aquest cas la mort:

Tertium quod docuit nos beatus Georgius est quod occissus es; sic et nos veterem hominem debemus in nobis occidere ne in nobis regnet peccatum et mala voluntas.

Finalment la conclusió aplica encara un altre procediment etimològic al nom:

21. El *Liber interpretationis hebraicorum nominum* de sant Jeroni és a la base de totes les interpretacions de noms propis a les glosses bíbliques. En el text de la Vulgata ja hi va incorporar l'explicació etimològica d'alguns noms.

22. Vegeu un exemple poètic d'aquesta correlació entre el canvi de nom propi i l'actitud de la persona designada a l'anònim *Il Mare Amoro*: el poeta canvia el nom de la seva estimada, que passa de *dea* a *Giudea*, per marcar la *simiglianza* amb el traïdor Judas (CONTINI 1960, 499).

Haec tria nos docet beatus Georgius, ut peccata mortalia redimamus. Quae tria in proprio nomine Georgii designatur

El nom del sant queda així dividit en tres parts (*Ge-or-gyon*) i la interpretació de cadascuna revela un significat moral addicional. Per exemple, «dicitur enim Georgius a *ge* quod est terra. Per hoc significatur humilitas».

Cerverí conclou *Lo vers del serv* de manera similar, assumint que de la divisió etimològica del nom en pot resultar una lliçó moral, i incorpora la noció bíblica que un canvi de nom correspon a un canvi de vida:

Rotz er mon noms, car, leu c'a Deu playra,
s'era N·Serv e·N Veri, sera camjada
l'entencio del nom, car Deus segra
e servira; que tot ser serv en bada,
com Serveri, e·s vol enverinar;
e si del ser puix lo veri ostar
far m'ay nomnar Ser, e Veri non ja.
vv. 50-56.

S'ha d'observar que el text fa explícit el procediment que ha revelat el sentit amagat del nom («rotz er mon noms») i la sanció divina d'aquest mètode etimològic. Així, gràcies al joc de paraules generat per la divisió del nom, el mateix Cerverí esdevé una figura exemplar que encarna el pecador redimit, un cop purificat del verí del pecat, seguint l'exemple del cérvol. Per això el seu nom ha canviat de Cerv-verí a Cerv, en el doble sentit de cérvol (*cerv*) i servidor (*serv*).

La familiaritat amb la teoria etimològica que Cerverí demostra en els dos poemes comentats i la manera com se'n serveix, representen prou bé la seva habilitat a combinar estímuls de procedència diversa per refondre'ls en un resultat innovador. La tria de recursos, en aquest cas l'etimologia, que s'adiuen amb la seva manera de fer poètica li permet de crear passatges de gran complexitat verbal. L'ús de l'etimologia ens ofereix, en resum, un tast de la capacitat de l'art de Cerverí: en aprofitar les possibilitats etimològiques que li proporcionen els models homilètics i exegetics porta un recurs retòric establert més enllà de l'ús poètic convencional.

Aquests poemes indiquen clarament també que l'obra de Cerverí no s'explica únicament a través de la tradició trobadoresca: demana que es tingui en compte la dimensió que prové de la seva formació escolar, clerical. I il·lustren, encara, un tret fonamental de la seva pràctica poètica: l'ús del jo literari per vehicular, personalitzant-los, els materials de diverses tradicions que convergeixen en la seva obra. És precisament aquest jo poètic, en la seva capacitat de poeta professional al servei del rei, qui culmina *Lo vers del serv*. A l'última estrofa, abans de les tornades adreçades als seus protectors i encara jugant amb el doble sentit del seu nou nom, Cerverí sofreix una última transformació, que el converteix en un *ser ver*, un cérvol i un servent veritables:

Ab lo ser vuelh eras merce mesclar,
e poiran me Ser-ver a dreg nomnar
o'm apellar eras Ser qui's volra.
vv. 57-59

Cerverí personifica el cérvol i la lliçó universal que transmet la seva *natura*, però alhora és, singularment, l'autor d'aquest poema admonitori, amb el qual ha fet un servei al seu públic i al seu protector reial. Com a servidor poètic ha complert amb l'*entencio* del seu *vers* (i el seu nom) en edificar el públic amb un missatge poètic veritable: Cerverí, el *ser ver*, ha servit amb aquest *vers del cerv*. És ben veritat, doncs, que l'etimologia ens mostra l'essència de Cerverí. «Omnis enim rei inspectio etymologia cognita planior est.»

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni M. & Francesc de B. MOLL, 1926-1968. *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, Moll.
- AMSLER, Mark, 1989. *Etymology and Grammatical Discourse in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Amsterdam, Benjamins.
- BATH, Michael, 1992. *The Image of the Stag: Iconographic Themes in Western Art*, Baden-Baden, Koerner.
- BELARDI, Walter, 1985. *Filosofia, grammatica e retorica nel pensiero antico*, Roma, Edizioni dell'Ateneo.
- CAPLAN, Harry, 1970. *Of Eloquence*, Ithaca: Cornell University Press.
- CB = HILKA & SHUMMAN 1930-1970.
- CHARLAND, T. M., 1936. *Artes praedicandi*, París, Vrin; Ottawa, Institut d'Études Médiévales.
- CONTINI, Gianfranco (ed), 1960. *Poeti del Duecento*, I, Milà-Nàpols, Ricciardi.
- COROMINES, Joan (ed.), 1988. Cerverí de Girona, *Lirica*, 2 vols., Barcelona, Curial.
- CURTIS, Ernst Robert, 1953. *European Literature in the Latin Middle Ages*, trad. Willard R. Trask, Londres, Routledge & Kegan Paul.
- DAVY, M. M., 1931. *Les Sermons universitaires parisiens de 1230-1231*, París, Vrin.
- DCVB = ALCOVER & MOLL 1926-1968.
- FLEMING, Davis (ed), 1901. Sant Bonaventura, *Opera omnia*, IX, Florència, Quaracchi.
- FLYER, John M., 1988. «Saint Augustine, Genesis and the Origin of Language», dins Eduard B. KING & Jacqueline T. SCHAEFER (eds.), *Saint Augustine and his Influence in the Middle Ages*, Sewanee, TN, The Press of the University of the South, pp. 69-78.
- GILSON, Étienne, 1932. *Les Idées et les lettres*, París, Vrin.
- GRIERA, A. (ed.), 1921. *Diccionari de rims de Jacme March*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- GUIETTE, Robert, 1959. «L'Invention étymologique dans les lettres françaises au moyen âge», *Cahiers de l'Association Internationale des Études Françaises*, 11, 273-285.
- HILKA, Alfons & OTTO SCHUMMAN (eds.), 1930-1970. *Carmina Burana*, 3 vols., Heidelberg, Winter.
- JEANEAU, Edouard, 1973. «L'Usage de la notion d'*integumentum* a travers les glosses de Guillaume de Conches», dins «*Lectio philosophorum*», *recherches sur l'École de Chartres*, Amsterdam, Hakert, pp. 127-192.
- KLINCK, Roswitha, 1970. *Die lateinische Etymologie des Mittelalters*, Munich, Fink.
- LAWLER, Traugott (ed.), 1974. *The «Parisiana Poetria» of John of Garland*, New Haven, Yale University Press.
- LEVY, Émil, 1894-1924. *Provenzalisches Supplement Wörterbuch*, 8 vols., Leipzig, Reisland.

- LINDSAY, Wallace Martin (ed.), 1911. Isidore of Seville, *Etymologiae*, 2 vols., Oxford, Clarendon.
- MANN, Jill, 1980. «Satiric Subject and Satiric Object in Goliardic Poetry», *Mittelateinisches Jahrbuch*, 15, 63-86.
- MARSHALL, J. H. (ed.), 1972. *The «Razos de trobar» of Raimon Vidal and Associated Texts*, Oxford, Oxford University Press.
- MIGNE, Jacques-Paul (ed.), 1844-1890. *Patrologiae cursus completus, series latina*, 221 vols. i 5 supplements, Paris, Migne; Garnier.
- ORBÁN, Árpád Peter (ed.), 1989. Conrad de Mure, *De naturis animalium*, Heidelberg, Winter.
- PL = MIGNE 1844-1890.
- PSW = LEVY 1894-1924.
- RIQUER, Martín de (ed.), 1947. *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- SÉPINSKI, A. (ed.), 1959. Sant Bernardí de Siena, *Opera omnia, sermones «de tempore» et «de diversis»*, VII, Florència, Quaracchi.
- SÉPINSKI, A. (ed.), 1963. Sant Bernardí de Siena, *Opera omnia, sermones imperfecti; Itinerarium anni; Epistolae*, VIII, Florència, Quaracchi.
- STRECKER, Karl (ed.), 1929. *Moralisch-satirische Gedichte Walters von Chatillon*, Heidelberg, Winter.
- WAGNER, David L., 1983. *The Seven Liberal Arts in the Middle Ages*, Bloomington, Indiana University Press.